

РУСКІЯ ДЗЕЕПРЫМЕТНІКІ І ІХ КАМУНІКАТЫЎНЫЯ ЭКВІВАЛЕНТЫ Ў БЕЛАРУСКАМОЎНЫХ ТЭКСТАХ

Міжмоўныя камунікатыўныя эквіваленты рускага дзеепрыметніка неаднаразова разглядаліся ў розных працах, прысвечаных параўнальнаму апісанню моўных сістэм рускай і беларускай моў. Ад дзеяслоўнай формы да словазлучэння – такі дыяпазон моўных сродкаў, здольных замяняць пры перакладах рускія дзеепрыметнікі ў беларускамоўных тэкстах, кампенсуючы тым самым абмежаванасць выкарыстання беларускіх дзеепрыметнікавых форм, сістэмы якіх не змаглі развіцца ў такой меры, як у рускай мове.

Мэта дадзенага артыкула – абаліраючыся на магчымасці трансфармацыйнага аналізу і ўлічваючы асаблівасці функцыяніравання дзеепрыметнікаў у рускамоўных тэкстах, выявіць заканамернасці выкарыстання разнастайных моўных сродкаў пры перакладзе рускіх дзеепрыметнікавых форм у беларускамоўных тэкстах, сістэматызаваць і апісаць сродкі іх перакладу.

Для даследавання мы выкарысталі моўны матэрыял, атрыманы шляхам суцэльнай выбаркі з арыгінальных твораў В. Астаф'ева, І. Буніна, С. Залыгіна, А. Купрына, У. Салаухіна і іх перакладаў на беларускую мову (усяго 2300 прыкладаў).

Параўноўваючы рускамоўныя тэксты і іх пераклады на беларускую мову, мы ўстанавілі, што выбар марфалагічных эквівалентаў рускай дзеепрыметнікавай формы перш за ўсё залежыць ад умоў яе функцыяніравання, яе рэальнага лексічнага і граматычнага зместу і ўзаемаадносін з прэдыкатыўнымі формамі адпаведных дзеясловаў. Усе гэтыя характарыстыкі выразна праяўляюцца пры аналізе трансфармацыйных замен дзеепрыметнікавых форм прэдыкатыўнымі, якія адбываюцца пры захаванні агульнага камунікатыўнага зместу выказвання. Найбольш значнымі паказчыкамі пры гэтым з'яўляюцца: 1) магчымасць/немагчымасць трансфармацыйнага пераўтварэння дзеепрыметніка ў прэдыкатыўную форму дзеяслова; 2) характар трансфармацыйных адносін, які можа быць вызначаны як стандартны (*выбрасывающий*→*выбрасывает*): дзеепрыметнік рэалізуе першапачаткова зададзеныя граматычныя значэнні і працэсуальную семантыку ўтваральнага дзеяслова ці, наадварот, нестандартны (*развязанный*→*развязывал*). Падобныя трансфармацыі адлюстроўваюць функцыянальнае расшырэнне граматычнага і семантычнага зместу дзеепрыметнікавых форм¹.

У рускамоўных тэкстах, як паказаў аналіз, практычна выкарыстоўваюцца тры розныя групы дзеепрыметнікавых форм, кожная з якіх мае свае семантычныя, граматычныя і функцыянальныя характарыстыкі.

У першую групу ўваходзяць дзеепрыметнікі, якія даюць стандартныя і нестандартныя трансфармацыі і пры сінтаксічным разгортванні тэксту свабодна дапускаюць замену граматычна і семантычна суадноснай ці несвабодна прэдыкатыўнай формай дзеяслова.

У другую групу ўваходзяць дзеепрыметнікі, што не даюць трансфармацыйных замен і не дапускаюць у працэсе сінтаксічнага пераўтварэння тэксту на сваё месца прэдыкатыўныя формы дзеяслова, але захоўваюць працэсуальную семантыку і асобныя граматычныя характарыстыкі дзеяслоўных форм². Напрыклад: «*Явилась Паши в родные края, бурная, все сокрушающая, с сигаркой в зубах*» (В. Астафьев. Печальный детектив). Трансфармацыя немагчыма.

Трэцяя група дзеепрыметнікавых форм займае як бы прамежкавае становішча паміж дзеепрыметнікамі першай і другой групы. У ёй аб'ядноўваюцца дзеепрыметнікі, якія трансфармуюцца ў прэдыкатыўныя формы дзеяслова толькі пры ўмове ўвядзення ў тэкст дадатковых лексем, што ўдакладняюць, як, якім чынам або дзе адбываецца дзеянне, і актуалізуюць прэдыкатыўныя ўласцівасці дзеепрыметнікавых форм. Напрыклад: *На горящую сосновую ветку мы стали класть тонкие сухие палочки* (В. Солоухин. Мститель).→*На сосновую ветку, которая (уже/хорошо) горела, мы стали класть тонкие, сухие палочки*.

Дзеепрыметнікі першай групы ўтвараюць у рускай мове свосасаблі-выя функцыянальныя сістэмы, у межах якіх адбываецца выбар дзеяслоўных форм³. Але паколькі сістэмы дзеепрыметнікавых форм у рускай і беларускай мовах развіты неаднолькава, а «міжмоўная эквівалентнасць дзеепрыметнікавага зварота ў рускай мове і прэдыкатыўнага адзінкі ў беларускай носяць сістэмны характар»⁴, то тэарэтычна магчыма дапусціць, што пры перакладзе рускамоўных тэкстаў на беларускую мову павінны сустракацца тыпы трансфармацыйных замен, аналагічныя тым, што існуюць у рускай мове. І сапраўды, пры перакладзе рускіх дзеепрыметнікаў першай групы, якія функцыяніруюць на ўзроўні мастацкага тэксту як паўпрэдыкат азначэння, перакладчыкі часцей за ўсё рэалізуюць магчымасці міжмоўнай сінаніміі, тыпічнай для рускай і беларускай моў, і ў якасці міжмоўнага камунікатыўнага эквіваленту рускага дзеепрыметніка выбіраюць прэдыкатыўную форму дзеяслова, прычым выбар яе, як і пры трансфармацыйных заменах у рускай мове, можа адбывацца на ўзроўні парадыг розных дзеясловаў, суадносных па трыванню і стану, у межах так званага лексіка-граматычнага квадрата.

Выбросить (выкінуць) → выбрасывать (выкідваць)

↓ ↓
выброситься (выкінуцца) → выбрасываться (выкідвацца).

Напр.: *Все это детали, маленькие удобства, быстро проходящие привычки* (А. Куприн. Поединок). → *Все это детали, маленькие удобства, привычки, которые быстро проходят.* → Бел.: *Усё гэта дэталі, маленькія выгоды, привычкі, якія хутка праходзяць* (пер. Я. Скрыгана, Л. Салаўя).

Бульдозер за четверть часа пропорол плотину, насыпанную олепинскими мужиками, может, двести, а может, и пятьсот лет назад (В. Солоухин. Олепинские пруды). → *Бульдозер за четверть часа пропорол плотину, которую насыпали олепинские мужики, может, двести, а может, и пятьсот лет назад.* → Бел.: *Бульдозер за чвэрць гадзіны прапароў плаціну, якую насыпалі алепінскія мужчыны, можа, дзвесце, а можа, і пяцьсот год назад* (пер. В. Гігевіча).

...Он постоянно слышал у себя за спиной свою фамилию, произносимую быстрым шепотом (А. Куприн. Поединок). → *...он постоянно слышал у себя за спиной свою фамилию, которую произносили (которая произносилась) быстрым шепотом.* → Бел.: *...ён пастаянна чуў у сябе за спіною сваё прозвішча, якое вымаўлялася хуткім шэптам* (пер. Я. Скрыгана, Л. Салаўя).

Глаза её, смотрящие прямо в мои глаза, как-то словно дрожали (В. Солоухин. Мокрый снег). → *Глаза её, что смотрели прямо в мои глаза, как-то словно дрожали.* → Бел.: *Вочы яе глядзелі проста мне ў вочы і неяк быццам дрыжалі* (пер. Я. Лецкі).

У першых двух прыкладах пераклады рускіх дзеепрыметнікавых форм адпавядаюць стандартнаму тыпу трансфармацыйных замен, якія адзначаюцца ў моўнай сістэме рускай мовы. У двух апошніх прыкладах назіраецца разбурэнне фармальна-семантычнай суадноснасці паміж дзеепрыметнікамі і ўтваральнымі іх дзеясловамі і ўзнікненне новых лексічных і граматычных сувязей, якія адэкватна рэалізуюцца пры перакладзе, дзякуючы наяўнай міжмоўнай сінаніміі рускіх дзеепрыметнікавых і беларускіх прэдыкатыўных дзеяслоўных форм. Апошнія з'яўляюцца асноўным, аднак не адзіным граматычным сродкам, які выкарыстоўваюць перакладчыкі пры перакладзе рускіх дзеепрыметнікаў першай групы. У якасці іх камунікатыўных аналагаў у беларускамоўных тэкстах таксама сустракаюцца формы сінанімічных прыметнікаў, склонавыя формы назоўнікаў, формы дзеепрыметнікаў прошлага часу залежнага/незалежнага стану, дзеепрыслоўі, прыслоўі, прыназоўнікі і словазлучэнні. Напр.: *На стадиончике, примыкающем к пединституту, Сошин играл в городки* (В. Астафьев. Печальный детектив). → *На стадиончике, что примыкал /примыкает к пединституту, Сошин играл в городки.* → Бел.: *На стадыёнчыку каля педінстытута Сашін гуляў у гарадкі* (пер. У. Ягоўдзіка).

Зашили последний узел бабы. Сами оделись. Разоренную избу оглядели (С. Залыгин. На Иртыше). → *Зашили последний узел бабы. Сами оделись. Избу, что разорили, оглядели.* → Бел.: *Зашылі бабы апошні клумак. Самі апрадуліся. Пустую хату аглядзелі* (пер. А. Кудраўца).

Земляничная, хвойная, ромашковая тишина снова установилась над маленьким, в елочках да сосенках спрятавшимся кладбищем (В. Солоухин. Ледяные вершины человечества).→*Земляничная, хвойная, ромашковая тишина снова установилась над маленьким кладбищем, что спряталось в елочках да сосенках*.→Бел.: *Сунічная, хвойная, рамонкавая цішыня зноў усталавалася над маленькім, схаваным у ёлках і хвойках могілках* (пер. У. Дамашэвіча).

Сквозь шум метели послышался из сеней топот обиваемых от снега ног, хлопанье дверей (И. Бунин. Сверчок).→*Сквозь шум метели послышался из сеней топот ног, что обивали(-сь) от снега, хлопанье дверей*.→Бел.: *Скрозь гудзенне мяцельцы пачуўся з сенцаў тупат ног, абіванне іх ад снегу, грукат дзвярэй*.

Пока тарантас, сопровождаемый лаем, с грохотом катится по мостикам через овраги, смотрю на груды кирпичей (И. Бунин. Золотое дно).→*Пока тарантас, который сопровождается лаем, с грохотом катится по мостикам через овраги, смотрю на груды кирпичей*.→Бел.: *Пакуль каламажска, з брэхам наўздагон, з грукатам коціцца на мастках цераз равы, гляджу на груды цэглы* (пер. Я. Скрыгана, Л. Салаўя).

Алевтина Ивановна, доживающая век у Володечки, при крутых его выражениях хватается за сердце (В. Астафьев. Печальный детектив).→*Алевтина Ивановна, которая доживает век у Володечки, при крутых его выражениях хватается за сердце*.→Бел.: *Аляўціна Іванаўна, дажываючы век у Валодзечкі, пры салёных яго выразах хапаецца за сэрца* (пер. У. Ягούдзіка).

Усе пералічаныя намі моўныя сродкі, здольныя замяняць рускія дзеепрыметнікі першай групы пры перакладзе іх у беларускамоўных тэкстах, размяркоўваюцца па наяўных у рускай мове дзеепрыметнікавых групах з рознай ступенню частотнасці і адпаведна з рознымі якаснымі характарыстыкамі. Параўнаем табл. 1 і 2. У першай з іх разглядаецца выкарыстанне граматычных эквівалентаў пры перакладзе на беларускую мову рускіх дзеепрыметнікаў, якія даюць стандартныя тыпы трансфармацыйных замен (*связывающий*→*связывает, бросающий*→*бросал*). У другой – выкарыстанне эквівалентаў, якія даюць нестандартныя тыпы трансфармацыйных замен (*решающий*→*решал бы, возбуждавший*→*возбудил...*).

Табліца 1

Руская і беларуская мовы	Дзеепрыметнікі незалежнага стану		Дзеепрыметнікі залежнага стану	
	цяп. час	прош. час	цяп. час	прош. час
Прэдыкатыўныя формы дзеясловаў	113	451	4	23
Дзеепрыметнікі прошлага часу залежнага стану	9	21	2	157
Дзеепрыметнікі прошлага часу незалежнага стану	1	26	—	—
Сінанімічныя прыметнікі	11	15	—	—
Назоўнікі	1	3	1	—
Дзеепрыслоўі	4	21	—	—
Прыслоўі	1	1	—	—
Прыназоўнікі	1	1	—	—
Словазлучэнні	3	8	—	8
φ-камунікатыўны нуль*	3	23	3	2

* φ—дадзены знак і тэрмін «камунікатыўны нуль» мы выкарыстоўваем у тых выпадках, калі рускі дзеепрыметнік не мае граматычных эквівалентаў у беларускамоўным тэксце.

Абедзве табліцы наглядна дэманструюць некаторыя асаблівасці перакладу дзееспрыметнікаў першай групы ў беларускамоўных тэкстах.

Табліца 2

Руская і беларуская мовы	Дзееспрыметнікі незалежнага стану		Дзееспрыметнікі залежнага стану	
	цяп. час	прош. час	цяп. час	прош. час
Прэдыкатыўныя формы дзеясловаў	161	24	29	8
Дзееспрыметнікі прошлага часу незалежнага стану	7	1	—	—
Сінанімічныя прыметнікі	17	3	2	1
Назоўнікі	5	2	2	2
Дзееспрыслоўі	2	—	2	—
Словазлучэнні	9	1	—	2
φ-камунікатыўны нуль	33	—	3	8

1. Самыя разнастайныя тыпы камунікатыўных эквівалентаў у беларускамоўных тэкстах маюць рускія дзееспрыметнікі незалежнага стану (асабліва цяперашняга часу). Аднак у наборы моўных сродкаў, якія выкарыстоўваюцца для іх перакладу, асноўнае месца займаюць усё ж прэдыкатыўныя формы дзеясловаў. Да іншых граматычных сродкаў, здольных адекватна замяняць рускія дзееспрыметнікі незалежнага стану, перакладчыкі звяртаюцца не вельмі часта, выбар іх у большай меры тлумачыцца жаданнем пазбегнуць аднастайнасці пры перакладзе, чым дзеяннем якіх-небудзь аб'ектыўных заканамернасцей.

2. Нестандартны характар трансфармацыйных замен рускіх дзееспрыметнікаў не вельмі «перашкаджае» перакладчыкам, і пры перакладзе дзееспрыметнікавых форм з кантэкстуальна змененым граматычным (а зрэдку і семантычным) зместам яны выкарыстоўваюць значна менш моўных сродкаў.

3. Пры пошуку міжмоўных камунікатыўных аналагаў рускіх дзееспрыметнікавых форм перавага аддаецца тым сродкам, выбар якіх дыктуецца аб'ектыўна наяўнымі міжмоўнымі сістэмнымі адносінамі і ўласнымі магчымасцямі беларускай мовы. У выніку найбольш рэгулярнымі эквівалентамі рускіх дзееспрыметнікавых форм з'яўляюцца прэдыкатыўныя формы беларускіх дзеясловаў і формы беларускіх дзееспрыметнікаў прошлага часу залежнага стану. Першыя звычайна выкарыстоўваюцца пры перакладзе дзееспрыметнікаў незалежнага стану, другія – з рознай ступенню актыўнасці выступаюць у якасці камунікатыўных эквівалентаў пры перакладзе ўсіх наяўных у рускай мове груп дзееспрыметнікаў. Асабліва часта выкарыстоўваюць іх пры перакладзе рускіх дзееспрыметнікаў прошлага часу залежнага стану, пры гэтым абсалютна ігнаруюцца ўся разнастайнасць трансфармацыйных замен, магчымых для дзееспрыметнікаў залежнага стану ў рускамоўным тэксце. Дадзеная група дзееспрыметнікаў мае ў рускай мове самую багатую (у параўнанні з іншымі групамі дзееспрыметнікаў) функцыянальна-семантычную сістэму камунікатыўных карэлятаў, здольных замяняць канкрэтныя дзееспрыметнікавыя формы, якія функцыяніруюць на ўзроўні тэксту, не мяняючы пры гэтым агульны сэнс выказвання. Але замест набору прэдыкатыўных дзеяслоўных форм, што прапануюцца рускай моўнай сістэмай (*выбраннй*→*выбрал*; *выбирает*, *выбрал*/*выбирал*, *выбрал*/*выбирался*; *выбрал*/*выбирал*/*выбирался*; *выбирался*/*выбрался*; *выбрал*/*выбрался*; *выбрался*/*выбрался*; *можно* / *нельзя* *выбирать*; *можно* / *нельзя* *выбрать*), перакладчыкі рэгулярна выкарыстоўваюць звычайна адну – адпаведную форму беларускага дзееспрыметніка прошлага часу залежнага стану. Такім чынам яны рэалізуюць уласныя магчымасці беларускай мовы, у якой дзееспрыметнікі

прошлага часу залежнага стану функцыяніруюць без асаблівых абмежаванняў.

4. Варыятыўны характар нестандартных трансфармацыйных замен, адзначаны намі ў рускіх дзееспрыметнікаў (*зачисливший*→*зачислил*/*зачисливает*, *ждуших*→*ждали*/*ждут...*), пры перакладзе, натуральна, разбураецца, бо кантэкст, які тэарэтычна дапускае абедзве дзеяслоўныя формы, практычна заўсёды выкарыстоўвае толькі адну. І тое, што перакладчыкі ў дадзенай сітуацыі звяртаюцца або да стандартнай па характару замене, або да нестандартнай, толькі адлюстроўвае закладзены ў моўных сістэмах блізкароднасных моў магчымасці выбару. Напр.: *Лишко свое сытенное, от воды заалевшее, руками погладила...* (В. Астафьев. Печальный детектив).→...*Лишко свое сытенное, что от воды заалело/заалелось, руками погладила...*→Бел.: *Тварык свой кругленькі, што ад вады паружавеў, пагладзіла...*

В полдень по дороге, ведущей к дальнему, глухому порту, проехали молчаливые всадники (В. Астафьев. Одинокий парус).→*В полдень по дороге, что ведет/ведла к дальнему, глухому порту, проехали молчаливые всадники.*→Бел.: *У поудзень на дарозе, што вяла ў далёкі малалюдны порт, з'явіліся мауклівыя коннікі* (пер. У. Ягоўдзіка).

Цікава, што ў сітуацыі выбару перакладчыкі часцей за ўсё арыентуюцца на наяўны ў рускай моўнай сістэме стандартны характар фармальна-семантычных адносін паміж дзееспрыметнікам і прэдыкатыўнымі формамі дзеяслова.

5. Часам у беларускамоўных тэкстах замест найбольш магчымага «дзееспрыметнік – лексічна і граматычна суаднесная форма ў адпаведнага дзеяслова» сустракаем нечаканае «дзееспрыметнік→прэдыкатыўная форма дзеяслова процілеглага трывання ці стану».

Напр.: *Горничная, прибежавшая к ней с тазиком, — уже многие годы изо дня в день качавшаяся на этих волнах и в зной и в стужу и все-таки неутомимая, — только смеялась* (И. Бунин. Господин из Сан-Франциско).→...*Горничная, что прибежала к ней с тазиком, — уже многие годы изо дня в день качавшаяся на этих волнах и в зной и в стужу и все-таки неутомимая, — только смеялась.*→Бел.: *...Пакаёўка, што прыбегла да яе з тазікамі, — якая ўжо многія гады з дня ў дзень калыхалася на гэтых хвалях і ў спёку і ў сцюжу і усё-такі была нястомная, — толькі смяялася.*

И необыкновенно приветливо, хорошо показалось от многолюдства этого парохода, уже везде освещенного и пахнувшего кухней. (И. Бунин. Солнечный удар).→*И необыкновенно приветливо, хорошо показалось от многолюдства этого парохода, который уже везде освещался и пах кухней.*→Бел.: *І незвычайна прыветліва, добра здалася ад многалюдства гэтага парохода, які ўжо заліўся святлом і запахнуў кухняю* (пер. Я. Скрыгана, Л. Салаўя).

Такіх варыянтаў перакладу рускіх дзееспрыметнікаў нямнога, яны не вельмі карэктныя (і ў першым, і ў другім прыкладзе агульны сэнс выказвання, на наш погляд, крыху змяняецца), але ў прынцыпе яны не выпадковыя, іх з'яўленне ў пэўнай меры можна растлумачыць дзеяннем як аб'ектыўных (наяўна міжмоўна эквівалентнасць «дзееспрыметнік→прэдыкатыўная форма дзеяслова»), так і суб'ектыўных фактараў (адвольнасць выбару без арыентацыі на натуральныя моўныя паралелі).

6. Часта пры перакладзе рускіх дзееспрыметнікаў першай групы назіраецца «страта» дзееспрыметнікавых форм у беларускамоўных тэкстах, утварэнне свосасаблівых камунікатыўных пустот. Напр.: *Дождь падал с высоких, неподвижно висящих над морем облаков* (В. Солоухин. Наша дама).→Бел.: *Дождж сеяўся з высокіх, нерухомах аблакоў* (пер. М. Стральцова).

Я не переставал видеть на потолке светлый ровный круг, отбрасываемый ладной с зеленым обгоревшим абажуром (А. Куприн. Олеса).→Бел.: *Я не пераставаў бачыць на столі светлы роўны круг ад лядны з зялёным абгарэлым абажурам* (пер. Я. Скрыгана, Л. Салаўя).

«Он ждет вас, сеньора», — ответил выступивший из темноты Санто и подвел к ней оседланного коня (В. Астафьев. Одинокий парус).→Бел.: *«Ен чакае вас, сеньёра», — адказаў з цемні Санта і падвёў аседланага каня* (пер. У. Ягоўдзіка).

Як правіла, падобныя пропускі рускіх дзееспрыметнікавых форм часцей за ўсё выклікаюцца суб'ектыўнымі фактарамі: імкненнем перакладчыка пазбегнуць буквалізму, жаданнем вызваліць тэкст перакладу ад нехарактэрных для беларускай мовы форм, прычым якіх-небудзь аб'ек-

тыўных паказчыкаў, у якім выпадку неабходна перакладаць рускі дзеепрыметнік, а ў якім – не, на наш погляд, не існуе. Адсутнасць у беларускамоўным тэксе камунікатыўнага эквіваленту рускай дзеепрыметнікавай формы заўсёды з’яўляецца адвольнай па свайму характару і практычна непрадказальнай з пункту погляду міжмоўных адносін.

Пераклад сінтаксічных канструкцый, у саставе якіх ужываюцца дзеепрыметнікі другой групы (дзеепрыметнікі, якія выконваюць у рускай мове функцыю атрыбута і не дапускаюць трансфармацыйных замен прэдыкатыўнымі формамі дзеясловаў), мае свае асаблівасці. Абмежаванасць ужывання ў беларускай мове атрыбутыўных дзеяслоўных форм, падобных тым, што ўзніклі і развіліся ў рускай мове ў рамках дзеяслоўных парадыгм для выражэння, у адрозненне ад прэдыкатыўных форм, перш за ўсё атрыбутыўных адносін, стварае пэўны цяжкасці для перакладчыкаў, якія ў дадзеным выпадку не могуць выкарыстоўваць магчымасці існуючай міжмоўнай сістэмнай эквівалентнасці «дзеепрыметнік → прэдыкатыўная форма дзеяслова». Адсюль імкненне перакладчыкаў альбо наогул не прымяняць дзеепрыметнікавай формы ў кантэксце (напр.: *...слева блестят золотые поющие трубы оркестра* (А. Куприн. Поединок). → Бел.: *злева бліскаюць залатыя трубы аркестра* (пер. Я. Скрыгана, Л. Салаўя), альбо даваць эквівалентную форму дзеепрыметніка прошлага часу залежнага ці незалежнага стану (напр.: *...по лестницам, устланным красными коврами...* → Бел.: *на лесвіцах, усланых чырвонымі дыванамі..;* *треснувшие губы* → Бел.: *трэснутыя губы*), альбо замяняць дзеепрыметнік такімі моўнымі сродкамі, як сінанімічны прыметнік (*остывающая капля* → Бел.: *застылая кропля; подгнивший дом* → Бел.: *гнилы дом; раздражающее ощущение* → Бел.: *непрыемнае адчуванне, смеющаяся девушка* → Бел.: *вясёлая дзяўчына*); назоўнік з бліскім лексічным значэннем (*в расплывшейся луже* → Бел.: *у пляміне лужыны, сопровождаемый романсом* → Бел.: *у суправаджэнні раманса*), сінанімічнае словазлучэнне (напр.: *Много изб в Тугожилино обвалилось, стояло заколоченными* (В. Астафьев. Печальный детектив). → Бел.: *Шмат хатаў у Тугажыліне абвалілася, стаялі з забітымі вокнамі* (пер. У. Ягоўдзіка), дзеепрыслоўе (напр.: *Умывшийся мужик сидел на глиняном берегу респояской* (И. Бунин. Князь во князьях). → Бел.: *Памыўшыся, мужык сядзеў на гліняным беразе расперазаны*), сінанімічны прыслоўі (напр.: *Потом я просыпался, или, вернее, не просыпался, а внезапно заставал себя бодрствующим* (А. Куприн. Олеся). → Бел.: *Потым я прачынаўся, або, дакладней, не прачынаўся, а раптоўна заўважаў, што адчуваю сябе даволі бадзёра* (пер. Я. Скрыгана, Л. Салаўя).

Дамінуючае становішча сярод граматычных эквівалентаў рускіх дзеепрыметнікаў другой групы пры перакладзе іх у беларускамоўных тэкстах займаюць прыметнікавыя і дзеепрыметнікавыя формы прошлага часу залежнага стану. Актыўнасць і частотнасць карэляцый «рус.: дзеепрыметнік → бел.: прыметнік» і «рус.: дзеепрыметнік → бел.: дзеепрыметнік прошлага часу залежнага / незалежнага стану» у дадзеным выпадку зразумелыя і лёгка растлумачальныя. Функцыянальная агульнасць на сінтаксічным (вызначэнне) і выяўленчым (эпітэт) узроўнях робіць магчымай і сістэмна апраўданай міжмоўную сінанімічную замену «рус.: дзеепрыметнік → бел.: прыметнік». Падобная эквівалентнасць, якая шырока выкарыстоўваецца, кампенсуе абмежаванні ў функцыяніраванні дзеепрыметнікавых форм у беларускай мове і надае мове перакладу тую неабходную выразнасць, якая прысутнічае ў мастацкай тканіне арыгінальнага твора. І кожны выпадак адсутнасці граматычнага эквіваленту рускага дзеепрыметніка ў беларускамоўным тэксе, відаць, можна разглядаць у шэрагу страчаных магчымасцей, як вольную або міжвольную памылку перакладчыка, які на поўную меру не скарыстаў усе рэсурсы моўнай сістэмы беларускай мовы.

Асаблівую цікавасць уяўляе пераклад рускіх дзеепрыметнікавых форм, якія дапускаюць замену прэдыкатыўнымі формамі дзеяслова толькі пры ўмове ўвядзення ў тэкст залежных слоў (ІІІ група дзеепрыметнікавых форм, што функцыяніруюць на ўзроўні тэкста). Звычайна падобная аперацыя ажыццяўляецца толькі ў тых выпадках, калі значэнні прыслоўных або імянных распаўсюджвальнікаў прысутнічаюць у тэксце імпліцытна і звязваюцца непасрэдна з дзеепрыметнікавай формай. Пра-

межкавае становішча дзеепрыметнікаў дадзенай групы (яны нібы размяшчаюцца паміж дзеепрыметнікамі першай і другой груп) адбываецца перш за ўсё на выбары міжмоўных камунікатыўных эквівалентаў, што выкарыстоўваюць перакладчыкі. Аналіз моўнага матэрыялу, атрыманага намі, дазваляе зрабіць выснову, што пры перакладзе дзеепрыметнікаў III групы перакладчыкі выкарыстоўваюць тры шляхі.

Па-першае, яны шырока выкарыстоўваюць уласныя магчымасці беларускай мовы і шукаюць камунікатыўныя аналагі ў сістэме дзеепрыметнікавых форм беларускай мовы, сярод функцыянальна і семантычна блізкіх форм прыметнікаў, назоўнікаў, дзеепрыслоўяў і прыслоўяў. Напр.: *Опльвишие свечи горели желтыми длинными огнями и лигали* (А. Куприн. Поединок).—*Свечи, что (совсем) оплыли, горели желтыми длинными огнями и лигали.*—Бел.: *Апльвішья свечкі гарэлі жоўтымі доўгімі агнямі і лігцелі* (пер.: Я. Скрыгана, Л. Салаўя). *Пора бы всем разойтись—что-то не пускало, что-то держало всех вместе в остывшей комнате* (С. Залыгин. На Иртыше).—*Пора бы всем разойтись—что-то не пускало, что-то держало всех вместе в комнате, которая (совсем уже) остыла.*—Бел.: *Пара была разысіця—але нешта не пускала, нешта трымала усіх разам у астывлым пакоі* (пер. А. Кудраўца). *То ли перед поющими скрипками преклонился он, то ли перед расцветающей молодостью* (В. Солоухин. Золотое зерно).—*То ли перед скрипками, что (так прекрасно) пели, преклонился он, то ли перед молодостью, которая (перед ним) расцветала.*—Бел.: *Ці гэта ён так перад песняю скрытак, ці перад росквітам маладосці...* (пер. Я. Брыля).

Па-другое, перакладчыкі рэгулярна звяртаюцца і да прэдыкатыўных форм дзеяслова, магчымасць выкарыстання якіх у якасці камунікатыўных карэлятаў рускіх дзеепрыметнікаў «падказваецца» існуючай міжмоўнай сістэмай эквівалентнасцю. Пры гэтым звычайна раскрываецца здольнасць рускіх дзеепрыметнікавых форм не толькі абзначаць працэсуальную прымету, але і змяшчаць дадатковую інфармацыю аб характары гэтай прыметы, яе накіраванасці, умовах праяўлення і г. д., бо перакладчыкі, як правіла, замяняючы рускія дзеепрыметнікі прэдыкатыўнымі формамі беларускіх дзеясловаў, расшыраюць апісваемую аўтарам сітуацыю і ўводзяць у тэкст дадатковыя семантычныя і граматычныя адзінкі. Параўнайце: *...Уже на выезде сшиб двух под руку гулявших старушек* (В. Астафьев. Печальный детектив).—*...уже на выезде сшиб двух старушек, что (мирно) гуляли под руку.*—Бел.: *...на выезде скасіў двюх бабулек, што прагульваліся пад руку* (пер. У. Ягоўдзіка). *...Огни висели на мачтах подбегающего парохода* (И. Бунин. Солнечный удар).—*...огни висели на мачтах парохода, что подбегал (...).*—Бел.: *...агні віселі на мачтах парохода, што падбязгаў да прыстані* (пер. Я. Скрыгана, Л. Салаўя).

I, нарэшце, трэці шлях, які выбіраюць перакладчыкі пры рабоце з дзеепрыметнікамі, якія трансфармуюцца ў прэдыкатыўныя формы дзеяслова толькі пры ўвядзенні ў тэкст дадатковых лексічных і граматычных адзінкаў, – семантычнае і граматычнае спрашчэнне сінтаксічнай канструкцыі, пераклад яе без камунікатыўных эквівалентаў дзеепрыметнікавых форм. Напр.: *Она поймала взглядом вошедшего Леонида, потерянно ему улыбнулась* (В. Астафьев. Печальный детектив).—*Она поймала взглядом Леонида, который (только что) вошел, потерянно ему улыбнулась.*—Бел.: *Яна злавіла позіркамі Леаніда, разгублена яму усміхнулася* (пер. У. Ягоўдзіка). *Она даже не обернулась на шум отворяемой двери* (А. Куприн. Олесья).—*Она даже не обернулась на шум двери, которая (потихоньку) отворялась.*—Бел.: *Яна нават не павярнулася на скрып дзвярэй* (пер. Я. Скрыгана, Л. Салаўя).

У практыцы перакладу рускіх дзеепрыслоўяў III групы перавага звычайна аддаецца уласным магчымасцям беларускай моўнай сістэмы: перакладчыкі арыентуюцца перш за ўсё на формы дзеепрыметнікаў прошлага часу залежнага і незалежнага стану, сінанімічных прыметнікаў, якія найбольш арганічна замяшчаюць рускія дзеепрыметнікі ў беларускамоўным тэксце. Прыкладна дзевятая частка падобных дзеепрыметнікавых форм застаецца неперакладзенай. Намі адзначаны адзінкавыя і нерэгулярныя выпадкі выкарыстання ў якасці камунікатыўных эквівалентаў назоўнікаў з блізкім лексічным значэннем, дзеепрыслоўяў і

прыслоўяў. Аналіз магчымасцей перакладу рускіх дзееспрыметнікаў у беларускамоўных тэкстах дазваляе зрабіць наступныя высновы.

1. Выбар моўных сродкаў, здольных выступаць у якасці міжмоўных камунікатыўных карэлятаў рускіх дзееспрыметнікаў, знаходзіцца ў прамой залежнасці ад функцыянальнай нагрукі дзееспрыметнікавай формы ў рускамоўным тэксце і яе фармальна-семантычных адносін з прэдыкатыўнымі формамі ўтваральных дзеясловаў. Калі рускі дзееспрыметнік у тэксце выконвае функцыю вызначэння-паўпрэдыката, дык у якасці яго камунікатыўнага эквіваленту звычайна выбіраецца прэдыкатыўная форма дзеяслова. Іншыя карэляты магчымы, але сустракаюцца рэдка (за выключэннем форм залежных дзееспрыметнікаў прошлага часу).

Пры перакладзе дзееспрыметнікавых форм, якія выконваюць на ўзроўні мастацкага тэксту толькі функцыю атрыбута, перакладчыкі звычайна выкарыстоўваюць такія моўныя сродкі, як формы дзееспрыметнікаў прошлага часу залежнага і незалежнага стану, формы сінанімічных прыметнікаў (першыя займаюць дамінуючае становішча пры перакладзе рускіх дзееспрыметнікаў прошлага часу залежнага стану, другія рэгулярна выступаюць у якасці эквівалентаў рускіх дзееспрыметнікаў незалежнага стану); радзей сустракаюцца формы назоўнікаў з бліжнім лексічным значэннем, сінанімічныя словазлучэнні, прыслоўі і дзееспрыслоўі.

2. Пры перакладзе рускіх дзееспрыметнікаў у беларускамоўных тэкстах перакладчыкі часцей за ўсё (свядома або несвядома) рэалізуюць магчымасці, закладзеныя ў моўных сістэмах рускай і беларускай моў. Так, зварот да прэдыкатыўных форм дзеясловаў пры перакладзе рускіх дзееспрыметнікаў абумоўлены аб'ектыўна існуючай міжмоўнай сінаніміяй рускіх дзееспрыметнікавых зваротаў і беларускіх паўпрэдыкатыўных адзінак. Высокая частотнасць карэляцый «рус.: дзееспрыметнік→бел.: дзееспрыметнік прошлага часу залежнага стану» адзначаецца не толькі пры перакладзе рускіх дзееспрыметнікаў прошлага часу залежнага стану, але і іншых рускіх дзееспрыметнікавых груп, і тлумачыцца яна свабодным функцыяніраваннем уласна беларускіх форм дзееспрыметнікаў прошлага часу залежнага стану. Шырока выкарыстоўваецца і міжмоўная сінанімія «рус.: дзееспрыметнік→бел.: прыметнік», асабліва распаўсюджаная пры перакладзе рускіх дзееспрыметнікаў цяперашняга і прошлага часу незалежнага стану. Функцыянальная і семантычная блізкасць дадзеных моўных адзінак дазваляе перакладчыкам адэкватна перадаваць змест, захоўваючы пры гэтым і сэнс, і выразнасць мастацкага твора. Выбар іншых камунікатыўных эквівалентаў рускіх дзееспрыметнікаў у беларускамоўных тэкстах у вышэйшай ступені нерэгулярны, адвольны і суб'ектыўны, але ў той жа час ён сведчыць аб імкненні перакладчыкаў у поўнай меры выкарыстоўваць уласныя рэсурсы беларускай моўнай сістэмы і рабіць больш разнастайнай мову перакладу.

4. Нярэдка пераклад рускіх дзееспрыметнікавых форм у беларускамоўных тэкстах суправаджаюць такія з'явы, як: а) выключэнне дзееспрыметніка з тэксту перакладу; б) семантычнае разгортванне сітуацыі, якая абазначаецца дзееспрыметнікавай формай (калі дзееспрыметнік перакладаецца прэдыкатыўнай формай дзеяслова з уведзенымі перакладчыкам у тэкст актуалізатарамі дзеясловага дзеяння). У першым выпадку тэкст перакладу некалькі спрашчаецца і збядняецца, а ў другім – перакладчык як бы раскрывае глыбінныя структуры тэксту і пераводзіць на экспліцытны ўзровень імпліцытна закладзены сэнс.

¹ Гл.: В о л ы н е ц Т. Н.//Русский язык. Вып. 7. Мн., 1987. С. 22—23.

² Дзееспрыметнікі, якія страцілі свае дзеясловавыя характарыстыкі і перайшлі ў разрад прыметнікаў у выніку марфалагічнай транспазіцыі, у рамках дадзенай групы не разглядаюцца.

³ Гл.: В о л ы н е ц Т. Н.//Вестн. Беларус. ун-та. Сер. 4. 1992. № 2.

⁴ К о н ю ш к е в и ч М. И. Синтаксис близкородственных языков: тождества, сходства, различия. Мн., 1989. С. 52.

П. П. ШУБА

АБ РАЗНАВІДНАСЦЯХ НАПІСАННЯЎ З ПРЫСТАЎКАЙ з-(с-)

У сучаснай арфаграфічнай практыцы можна сустрэць тры разнавіднасці напісанняў з прыстаўкай з-(с-): *сэканоміць, сарганізаваць, сараць, сарыентаваць, сьміправізаваць—эканоміць, зарганізаваць, зараць, зарыентаваць, зьміправізаваць—зэканоміць, зарганізаваць, зараць, зарыентаваць, з іміправізаваць*. Адна і тая ж прыстаўка выступае то ў варыянце с-